

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ
з курсу
«СТРУКТУРНА ТА СИСТЕМНА УЯВА»

Аналітичні питання

1. Порівняйте принцип цілісності в системному аналізі та принцип детермінізму в класичному причинному аналізі. Який підхід, на вашу думку, є більш плідним для розуміння сучасних соціальних мереж?
2. Чим поняття "емерджентності" може бути корисним для пояснення виникнення нових соціальних рухів, які не зводяться до суми інтересів окремих учасників?
3. Як модель мови Ф. де Соссюра (означуване / означуване, langue / parole, тощо) може бути перекладена на соціологічний аналіз, наприклад, моди або політичних ідеологій?
4. Чи є деконструкція Ж. Дерриди логічним продовженням структуралізму чи його радикальним запереченням? Аргументуйте свою позицію.
5. Проаналізуйте соціальну інституцію (наприклад, інстаграм або академічну кафедру) одночасно з позицій структурного функціоналізму (яку функцію виконує?) та постструктуралізму (як конструює дискурси та ідентичності?).
6. Чи можна вважати поняття "комунікації" у Н. Лумана універсальним заміником поняття "дії" в традиційній соціології? Що виграє і що втрачає соціологічний аналіз від такої заміни?
7. Порівняйте луманівське поняття "аутопойєзису" з поняттям "гомеостазу" в кібернетиці. Чи є аутопойєзис просто складнішим варіантом саморегуляції? Наведіть приклади.
8. Як операційна замкнутість функціональних систем (наприклад, економічної чи правової) пояснює їхню стійкість до зовнішніх моральних чи політичних вимог? Наведіть приклади.
9. Який тип соціальної диференціації (сегментарна, стратифікаційна, функціональна) є домінуючим у сучасному українському суспільстві? Наведіть приклади.
10. Що означає "спостерігати спостерігача" в контексті теорії Н. Лумана і як цей принцип може бути застосований до соціологічного дослідження? Сформулюйте соціоінженерні пропозиції з цього приводу.

11. Порівняйте загальну теорію систем Л. Берталанфі (з її акцентом на відкриті системи) та синергетику Хакена / Пригожина (з акцентом на нерівноважні системи). Яка теорія краще пояснює соціальні зміни? За яких умов?

12. Як принцип зворотного зв'язку може пояснити не тільки стабільність, але й кризи соціальних інститутів (наприклад, освіти)?

13. Чому концепція біфуркації в синергетиці є важливою для соціології? Наведіть історичний приклад соціальної біфуркації.

14. Чи можна розглядати суспільні думки чи меми як "атрактори", що притягують до себе суспільну свідомість? Які умови сприяють зміні цих атракторів?

15. Які обмеження виникають при прямому перенесенні біологічних або фізичних моделей систем (Л. Берталанфі, синергетика) на соціальну реальність? Як уникнути загрози редукціонізму тут?

16. Чи існують соціальні структури незалежно від нашого знання про них, чи вони, як стверджував П. Бергер, є продуктом об'єктивованої людської діяльності? Як ці питання вирішують синтетичні теорії? Проаналізуйте концептуальні сценарії.

17. Порівняйте онтологічний статус структури у структуралізмі (К. Леві-Строс) та у теорії структурації (Е. Гідденс). Де структура "реальніша"? У чому полягає ця «реальність»?

18. Як феноменологія (наприклад, А. Шюца) може доповнити структурний аналіз, звертаючи увагу на те, як структури переживаються та інтерпретуються людьми в їхньому повсякденному житті? Чи зберігається тут структурність? Де потрібно її «шукати»?

19. Порівняйте теорію стратифікації П. Бурдьє (капітали, поля, класи) та схему Еріксона-Голдторпа. Яка модель точніше описує структуру сучасного українського суспільства? Якими є структурні та системні характеристики цих теорій?

20. Як поняття "габітусу" доповнює структурний аналіз нерівності, пояснюючи механізми внутрішньої легітимації існуючого ладу?

21. Чи можна вважати освіту в сучасному суспільстві основним механізмом стратифікації, який замінив собою фактор успадкування? Аргументуйте та проілюструйте.

22. Як концепція "символічного капіталу" допомагає зрозуміти, чому певні групи зберігають свій статус навіть без прямого економічного багатства? Які структурні та системні виміри цієї концепції «працюють» найяскравіше?

23. Проаналізуйте університет як аутопойетичну систему за Н. Луманом. Які комунікації становлять його основу і як він відрізняє себе від політичної чи економічної систем? Як здійснюється від-диференціація?

24. Чи можна застосувати концепцію синергетики до аналізу інституційних змін? Опишіть, як могли б виглядати "флуктуації" та "біфуркації" в процесі реформи, наприклад, системи охорони здоров'я.

25. Порівняйте неоінституціоналізм та системний підхід Н. Лумана в аналізі інститутів. Що є основним об'єктом аналізу в кожному випадку?

26. Як теорія структурації Е. Гідденса дозволяє подолати дихотомію "структура-агент"? Наведіть приклади з повсякденного життя, де ваша дія відтворювала та водночас змінювала соціальну структуру.

27. Що має більший пояснювальний потенціал для аналізу масштабних соціальних трансформацій: поняття "біфуркації" з синергетики чи "структурації" Е. Гідденса? Покажіть на прикладах. Аргументуйте концептуально.

28. Яку роль відіграє "практична свідомість" Е. Гідденса у підтримці стабільності соціальних інститутів порівняно з механізмами зворотного зв'язку в кібернетиці? Яку структурну та системну функції виконує цей концепт?

29. Застосуйте аналіз міфів Р. Барта до будь-якого сучасного явища (наприклад, "міф про успішну людину" чи "міф про демократію"). Виявіть його структуру та ідеологічне навантаження.

30. Як семіотичний аналіз може допомогти зрозуміти природу сучасних політичних популістських дискурсів? Покажіть це на прикладі не менш як трьох популістськи-дискурсивних конструкцій.

31. Порівняйте концепцію "дискурсу" М. Фуко та "комунікації" Н. Лумана. Чи є дискурс різновидом комунікації, чи це принципово різні явища? Які є інтерфейси для синтезу цих концепцій?

32. Чи можна розглядати соціальні мережі (Twitter, Instagram) як гігантські семіотичні системи, що живуть за власними структурними законами? Які це закони, якщо так? Чому не можна, якщо ні? Аргументуйте та доведіть.

33. Чи є фактори, виявлені за допомогою факторного аналізу, "реальними" латентними структурами чи лише зручними статистичними конструктами? Які структурні та системні проблеми (розуміння, інтерпретації, моделювання, опису) тут виникають?

34. Як системний підхід допомагає інтерпретувати результати факторного аналізу не просто як набір корелюючих змінних, а як елементи цілісної системи? Чи утворюють вони емерджентність? Що входить в цю систему?

35. Які обмеження факторного аналізу з точки зору постструктуралістської критики, яка заперечує існування єдиних, стабільних структур? Чи знімає це можливість концептуальної інтерпретації факторного аналізу взагалі?

36. Опишіть процес дослідження будь-якого складного соціального явища (наприклад, корупції) як послідовність операцій аналізу (декомпозиції) та синтезу

(інтеграції). Покажіть евристичні можливості системного та структурного погляду.

37. Який тип абстракції є найбільш поширеним у соціології – ідеалізація, формалізація, узагальнення? Наведіть приклади.

38. Чи призводить процес необхідного абстрагування в структурному аналізі до надмірного спрощення живої соціальної реальності? Де межа між науковою абстракцією та спрощенством? Де кордон між моделлю та редукцією?

39. Порівняйте можливості та обмеження кількісного (математичного) та якісного (теоретичного) моделювання в соціальних науках. Які можливості кожна з них отримує від структурної та системної уяв?

40. Чи можна вважати теорію Н. Лумана моделлю соціальної системи? Які її переваги та недоліки як моделі?

41. Які етичні ризики виникають при моделюванні соціальних процесів? Що змінюється, якщо результати моделювання використовуються для прийняття політичних рішень?

42. Порівняйте роль "відношення" у структурі (Ф. де Соссюр) та "комунікації" у системі (Н. Луман). Що є первинним елементом?

43. Поясніть соціальну зміну, використовуючи інтегровану модель, що поєднує поняття емерджентності (системний підхід), біфуркації (синергетика) та структурації (Е. Гідденс)?

44. Чи є "системна уява" та "структурна уява" синонімами, чи вони орієнтують дослідника на різні аспекти соціальної реальності?

45. Проаналізуйте будь-який глобальний процес (наприклад, пандемію COVID-19) з точки зору теорії функціональної диференціації Н. Лумана. Як різні (під)системи (медична, політична, економічна, наукова) реагували на нього?

46. Чи можна застосувати принцип аутопойєзису до особистості, що розглядається як психічна система? Які можуть бути наслідки такого погляду для соціології?

47. Як семіотичний аналіз культури (Р. Барт) може бути поєднаний з аналізом соціальної стратифікації (П. Бурдьє)? Покажіть це на конкретному прикладі для дослідження, наприклад, споживчих практик.

48. Чи є сучасне "суспільство ризику" (У. Бек) результатом функціональної диференціації за Н. Луманом? Чи пояснює ця диференціація його основні суперечності?

50. Яка з розглянутих теорій – системна, структурна або інтегративна (як у Е. Гідденса) – видається Вам найбільш адекватною для аналізу сучасного українського суспільства? Чому? Аргументуйте та ілюструйте.

Творчі завдання

1. Системний портрет інституту (аналітичний звіт). Оберіть будь-який соціальний інститут (наприклад, ЗМІ, сім'я, місцеве самоврядування). Опишіть його, використовуючи мову однієї з системних теорій (на вибір: Н. Лумана, синергетики, загальної теорії систем). Визначте його основні елементи, межі з середовищем, механізми самовідтворення та можливі точки біфуркації.

2. Деконструкція соціального міфа (семіотичний етюд). За методологією Ролана Барта проведіть структурний аналіз сучасного соціального міфа (наприклад, "міф про стартап", "міф про генійного ученого", "міф про ідеальне тіло"). Виявіть його структуру: від первинного значення до ідеологічно навантаженого міфологічного значення.

3. Діаграма структурації (візуалізація (схема/інфографіка) з поясненням). Візуалізуйте процес структурації за Е. Гідденсом на конкретному прикладі (наприклад, дотримання/порушення правил карантину під час пандемії; практики відповідності повітряним тривогам в умовах війни). Покажіть, як дії агентів викликаються структурами і як вони, у свою чергу, ці структури відтворюють або змінюють.

4. Моделювання простої соціальної системи (проектне завдання). Запропонуйте концептуальну модель невеликої соціальної системи (наприклад, шкільного класу, офісного колективу, онлайн-спільноти). Визначте: 1) тип системи (відкрита/закрита, аутопойетична, тощо), 2) її елементи та зв'язки між ними, 3) механізми зворотного зв'язку, 4) потенційні атрактори її стану. Опишіть, як ваша модель допомагає передбачити поведінку системи.

5. Аналітична записка на основі факторного аналізу (дослідницький звіт). Ви провели факторний аналіз і виявили три латентних фактори, що визначають соціально-економічні установи мешканців вашого міста. Дайте цим факторам інтерпретацію; напишіть коротку записку для місцевої влади, де б ви, використовуючи системний підхід, пояснили б, як ці фактори-структури взаємодіють між собою і як з ними можна працювати.

6. Діалог теоретиків (літературно-філософський нарис). Напишіть уявний діалог між двома теоретиками з курсу (наприклад, між Нікласом Луманом, П'єром Бурдьє, Ентоні Гідденсом, Клодом Леві-Стросом тощо на вибір). Тема діалогу: "Що є первинним: структура, система чи дія?". Діалог має демонструвати розуміння їхніх основних тез та методологій.

7. Рефлексивне есе на тему "Як моя повсякденність конструюється структурами". Проаналізуйте один день вашого життя з точки зору різних структур і систем. Використайте поняття з курсу (мовні коди, соціальні інститути, неписані правила (структурація), ресурси, габітус, комунікації в різних систе-

мах (освіта, родина, друзі), емерджентність, становлення тощо). Покажіть, як "великі" теорії проявляються у вашому досвіді.

8. Криза як біфуркація: сценарний аналіз (сценарій із коментарем). Оберіть актуальну соціальну кризу (локальну чи глобальну). Опишіть її як точку біфуркації для певної системи (наприклад, криза енергетики для національної економіки). За допомогою понять синергетики (флуктуації, атрактори, нелінійність) розробіть 2-3 можливі сценарії подальшого розвитку подій та умови їх реалізації.

9. Інструкція-пам'ятка з "системного мислення" для політика. Складіть стислу інструкцію для державного службовця або політика, яка б пояснювала принципи системного та структурного мислення практичною мовою. Поясніть, чому необхідно бачити цілісність систем, цикли зворотного зв'язку, латентні структури та ризики нелінійності. Наведіть конкретні приклади помилок, пов'язаних із ігноруванням цих принципів.

10. Аналітична порівняльна таблиця "Структуралізм vs. Постструктуралізм". Створіть детальну порівняльну таблицю, що висвітлює основні відмінності між структуралізмом та постструктуралізмом. Критерії для порівняння: онтологія структури, епістемологія (можливість об'єктивного знання), ставлення до мови, поняття суб'єкта, методологія, ставлення до істини; можна додавати свої. Кожен критерій проілюструйте коротким прикладом з соціології.